

ONTOLOJİK ESASLARA DAYANAN FELSEFİ ANTROPOLOJİ HAKKINDA DÜŞÜNCELER

Takiyettin Mengüsođlu, İstanbul.

Asrımızın son otuz senesi felsefe için verimli bir devre olmuştur. Etik yeni baştan ele alınmış, Kant'ın etiği hakkındaki yanlış anlaşılımlar keşfedilmiş ve bu etiğin tarih üstü durumu, esas yapısı açığa çıkarılmıştır. Ontoloji, felsefe tarihinde rastlamadığımız bir şekilde ve gelecekteki çalışmalar için araştırma yolları açan yeni bir felsefe disiplini olarak ortaya çıkmıştır; ve bugün artık felsefenin her sahasında meyvalarını vermiştir. Ontoloji, Hegel'denberi — 19 uncu asır boyunca ve asrımızın ilk on senelerinde — ilimle felsefe arasında mevcut olduğu kabul edilen uçurumu, felsefenin autonomie'sine zarar vermeden, ortadan kaldırmıştır.

Felsefenin her sahasında ortaya çıkan bu yeni gelişmeleri, biz, şu kısa ifadeyi ortaya atan filozofa, yani Husserl'e borçluyuz: "Felsefelerden değil, şeylerden (fenomenlerden), problemlerden hareket etmeliyiz"; diğer bir ifade ile, "şeylere dönmeliyiz". Bu hareket noktası felsefenin yeniden canlanması ve bilhassa yeni bir ontoloji ve ontolojik temellere dayanan bir antropolojinin doğması için kâfi geldi. Fakat burada, Husserl'in kendisinin transcendental felsefesini bir kenara atmak mecburiyetindeyiz; çünkü bu felsefenin kendisi, felsefi araştırmanın yolunu kapamaktadır.

Fakat bu hareket noktasının verimliliğini daha iyi görebilmek için, Hartmann'ın "yeni ontoloji" sinin ortaya çıktığı devre geri dönelim. O zaman tabiat felsefesinden değil, tabiat ilimlerinin felsefesinden bahsediliyordu. Aynı şekilde, tarihî varlık-sahasının felsefesinden değil, daima tarihin felsefesinden bahsediliyordu ki, bu, ya bir konstruktif tarih metafiziği, yahut da tarih ilimlerinin bir metodolojisi olmaktan ileri gidemiyordu. Buna göre "etik varlığın" felsefesinden değil, "sâf irade" nin

felsefesinden bahsediliyordu. Sanat, hukuk, devlet, dil ve din felsefelerinde de vaziyet başka türlü değildi.

İnsan felsefesi de bu hususta bir istisna teşkil etmiyordu. İnsan felsefesi, ilk defa asrımızda, müstakil felsefi bir disiplin haline gelmiştir. Çünkü onun problemleri felsefe tarihi boyunca ayrıca ele alınmamış, felsefenin birçok disiplinleri tarafından bölüşülmüştür. Meselâ Kant'ın yazılarında antropoloji bakımından esasa ait ve bugün dahi kendisine dayanacağımız fikirler vardır. Bundan başka, Schopenhauer ve F. Nietzsche de, insan felsefesi sahasında mühim ve pozitif fikirler ortaya koydular.

Fakat ilk defa zamanımızda, insanın varlık yapısı ve varlık bütünündeki yeri, hususî bir sual, üzerinde çok münakaşa edilen ve çeşitli cevapların verildiği bir sual olarak ele alınmıştır. Fakat sayıları pek çok olan ve kısmen de birbirini nakzeden bu görüşler, birkaç grup içinde toplanabilir: 1. Gelişme psikolojisine dayanan teori. Darwinizm'e dayanan bu teori, insanla hayvan arasında sadece bir derece farkı görür ve ona göre, organik olduğu kadar psişik bakımdan da, en aşağıdan en yukarıya kadar, bütün canlı varlıklar arasında kesintisiz bir gelişme çizgisi vardır. Böylece asrımızın başında, ilerleme krizleri içinde çırpman ve genç bir ilim olan psikoloji, biolojik ilimleri taklid ederek, bioloji sahasında olduğu gibi, psişik sahada da kesintisiz bir gelişme çizgisinin mevcut olduğunu ispat etmeğe çalışıyordu. Buna göre psikolojinin vazifesi, bütün canlı varlıklarda, (insan da dahil) en basitinden en yükseğine kadar hepsindeki, psişik kabiliyetler *skala*'sım, meselâ idrak, zekâ *skala*'larını tespit etmek olmalıydı.

Bu sahadaki ilk araştırmaları W. Köhler yapmıştır. Evvelâ, canlı varlıkların en yüksek basamağında bulunan "maymunlar" üzerinde, sonra da tavuklar üzerinde yaptığı tecrübelerle, kendi "Gestalt teorisi"ni ispat etmeğe çalıştı; ve ispat ettiğini de zannetti. Köhler, o zaman maymunlarda zekâ denemeleri yapmak için, Prusya İlimler Akademisi tarafından Teneriffa adasına gönderilmişti; ve onun maymunlar üzerinde yaptığı denemeler ve elde ettiği neticeler, fevkalâde heyecan uyandırdı; ve bunlar, o zamanlar çok büyük keşifler olarak görülüyorlardı. O zamandanberi de bu denemeler, bu hususta birçoklarının yapılmasına yol açtılar ve uzun zaman araştırmacılar için yol gösterici oldular. Bu suretle Köhler zannetti ki, bir hayvana atfedilebilecek olan en yüksek şeyi de ispat etmiştir.

Bu, o zaman hâkim olan teoriye göre şaşılacak bir şey değildi; zira o zaman, bioloji, bu meselenin kendisi tarafından çoktan ispat edildiği-

ne inanıyordu. Zaten Köhler de, psikolojisinde, ruhî saha ile bedeni saha arasında bir paralellik kabul ediyordu; ve buna "konkret parallelizm" adını veriyordu. Bu bakımdan zekâ tecrübelerinde varılan neticeler çok tabii idi. Çünkü, neden biolojik sahada ispat edilen şeyler, psikoloji sahasında da tespit edilmesin? Bu suretle, insanla hayvan arasında sadece bir derece farkından balasedilebileceğinin, çok kat'î olarak ispat edilmiş olduğu zannediliyordu. Bu derece farkı, çok yüksek olabilirdi; fakat insanla hayvan arasında bir mahiyet farkı derecesine yükselemezdi.

2. Metafizik teori: Darwinist teorinin baskısı karşısında, bu teorinin ilmî oldukları ve artık kesinleştiklerine inandığı neticelere uymayarak, insanla hayvan arasında bir mahiyet farkı olduğunun tespit edilmesi için, yeni bir yolda yürümek denendi. Fakat bu yol, ne ruhî saha içinden, ne de bedeni sahadan geçebilirdi. Çünkü gelişme psikolojisi, bu her iki sahadada da, insanla hayvan arasında bir mahiyet farkının değil, sadece bir derece farkının mevcut olduğunu göstermişti.

O halde, insanla hayvan arasındaki mahiyet farkı, insanın bio-psişik varlık sferinin dışında aranmalıydı. Metafizik teori, peşin olarak insanla hayvan arasında bir mahiyet farkı gördüğü için, metafizik bir "postulat" dan hareket etmeğe mecburdu. Burada "postulat" olarak ortaya atılan şeye, Max Scheler, *Geist* adını verdi; ve bu *Geist* kavramı, *per definitionem* (tarif gereğince) açık bir şekilde sınırlandırıldı. *Geist*, Scheler'e göre, sâf bir aktivliktir; yani o, psişik *funktion*'lardan farklı olan akt'lerden meydana gelmiştir. Psişik *funktion*'lar bir gerçekleştiriciye muhtaç olmayan olaylar oldukları halde; akt'lar bir gerçekleştiriciye muhtaçtır; ve bu bakımdan psişik *funktion*'lardan ayrılırlar. Akt'ların bu gerçekleştiricisi *Person* adını alır ve akt'ların merkezini teşkil eder. Onun *korrelat*'ı "dünya" dır. *Geist*'a sahip olmak demek, psiko vital sferden müstakil olmak, "dünyaya açık olmak" demektir. Bunun psiko-vital sahadaki *korrelat*'ı, "muhit" tir, ki bu kavramı Max Scheler, Üxküll'ün biolojisinden almıştır.

Max Scheler, hareket noktasını çok daha önce etik hakkındaki kitabında esaslı bir şekilde hazırlamıştı. Sonradan yazdığı küçük bir kitapta, "İnsan ve kâinattaki yeri" adını taşıyan kitabında, bunu tekrar ele alarak, daha keskin bir şekilde ifade etti; bu suretle yeni bir durum meydana geldi. Zira biz burada, *Geist* kavramını, hayvanda bulunmayan, bulunmasına da imkân olmayan bir kavram, "postulat" olarak ortaya atan yeni bir antropoloji karşındayız. Çünkü *Geist*, peşin olarak, beden ve ruhla ilgisi olmayan bir saha olarak gösterilmiştir.

Bu yol, Scheler için — eğer o, darwinizm'in yolundan gitmek iste-

miyor idiyse — biricik mümkün olan yoldu. Zira bu “postulat” a karşı, artık ne bioloji, ne de psikoloji, insanla hayvan arasında bir mahiyet farkının mevcut olmadığını ileri sürebilirdi. Çünkü darwinizm’in ileri sürdüğü fikirler, *Geist*’la asla ilgisi olmayan psişik, yahut organik sahaya aittirler. O halde, Scheler’e göre, darwinizm’in ve onun ortaya koyduğu bütün delillerin, bu yeni ileri sürülen mahiyet farkı ile hiçbir ilgisi yoktur.

3. Max Scheler, bu suretle, temelsiz ve temellendirilmemiş bir metafizikle, antropolojinin araştırma yolunu kapattı. İlk defa A. Gehlen, yeni bir teori ile vaziyeti bu donmuş, katılaşmış durumdan kurtardı. Onun, insanın mahiyetini açıklamak için tuttuğu yol, Scheler’inkinden daha üstündür. Bundan başka, bu araştırmacı, Almanyada felsefî antropolojinin sadece bir ırk antropolojisi ve ırk metafiziği olarak araştırma yaptığı bir devirde, yani insandan değil, ırk kavramından hareket edildiği bir devirde, şu veya bu insan grubunun değil, “insanın” mahiyetini araştırması ile bu husustaki araştırmaları yeni bir yola koydu. Bu, A. Gehlen’in en büyük hizmetidir.

A. Gehlen, Schopenhauer’den hareket ederek, insana ait olan her şeyi, biolojik-pragmatik olarak temellendirmeği denedi. Bu tavır, Scheler’in tavrının tam tersi olan, fakat ondan daha müspet olan bir tavidir. Tabiat ilimleri ile yakın ilgisi olan Gehlen’in real bir temel üzerinde bulunması, Scheler’e nazaran onun üstünlüğünü ifade eder. Böylece Gehlen, insana has olan şeylerin temelini, bioloji sahasında aradı. Meselâ o, insan embrio’su ile hayvan embrio’sunu birbiriyle mukayese ederek, aralarındaki farkı tespit etti. Gehlen, yeni doğmuş bir çocuğun ağırlığı ile muhtelif hayvan yavrularının ağırlıklarını karşılaştırdı; insanda bir organ primitiv’liği ve onun inkişafında bir gecikmişlik olduğunu gösterdi.

A. Gehlen, bütün bunlardan, insanın vaktinden evvel doğduğu neticesini çıkardı. Zira insan yavrusu yirmi ayda dünyaya gelmeliydi; halbuki o, dokuz ayda dünyaya geliyordu. Umumiyetle insanda, birçok organolojik eksiklikler tespit edilebilir. O halde insan, bir “eksiklikler varlığı”dır. Buna karşılık, insan, bütün eksikliklerini ethikleştirmek ve rasyonalle etmek suretiyle tamamlamak kabiliyetine sahiptir.

II

4. İnsan hakkındaki bütün bu teoriler, problemi herhangi bir şekilde zorluyorlar. İşte burada, ontolojik temellere dayanan bir antropoloji işe başlıyor. Bu antropoloji, hiçbir peşin hükme ve analojiye dayanmaz; hiçbir spekulasyon’a başvurmaz. Zira felsefî antropoloji, *Geist* (yahut

akıl) kavramını kullanmaktan kaçınır; o, ne herhangi psişik bir kabiliyetten, ne de bir organ eksikliğinden, yahut da organ primitivliğinden hareket eder. Felsefi antropolojinin hareket noktası, *sade ve nativ*'dir; çünkü o, herhangi bir teoriye dayanmadan da tespit edilebilecek olan, basit insan fenomenlerinden ve insan başarılarından hareket eder. Bu insan fenomenleri ve başarıları, temellerini, ne sadece psişik, ne de biolojik olan, insanın *konkret* varlığında, *konkret* bütünlüğünde, yani insanın bio-psişik varlığında bulurlar. Ontolojik temellere dayanan antropoloji, insanla hayvan arasında önceden tâyin edilmiş, "postulat" olarak ortaya atılmış bir mahiyet farkına dayanmaz. Eğer böyle bir mahiyet farkı varsa (ki bu şüphesiz vardır), bu, ilk defa, hiçbir peşin hükme dayanmadan yapılan, bir fenomen ve ontik yapı (Sachanalyse) analizinin neticesinde ortaya çıkmalıdır.

Ontolojik temellere dayanan felsefi antropolojinin tahlil ve tasvir ettiği insan fenomenleri şunlardır: 1. Bilen bir varlık olarak insan, 2. Aktif bir varlık olarak insan. 3. Kıymetleri duyan ve tavır takınan bir varlık olarak insan. 4. Önceden gören, önceden tâyin eden bir varlık olarak insan. 5. İsteyen ve hür olan bir varlık olarak insan. 6. Kendisini bir şeye hasreden, seven bir varlık olarak insan. 7. Eğitilen ve eğiten bir varlık olarak insan. 8. İdeleştiren bir varlık olarak insan. 9. Konuşan bir varlık olarak insan. 10. İnanan bir varlık olarak insan. 11. Tarihi bir varlık olarak insan. 12. Sanat ve tekniğin yaratıcısı olarak insan. 13. Sosyal bir varlık olarak insan. 14. Disharmonik bir varlık olarak insan. 15. Çalışan bir varlık olarak insan. 16. Bio-psişik bir varlık olarak insan, v.s.

Bu fenomenler, ya dil gibi onun varlık yapısında temelini bulan ve onun direkt bir başarısı olmıyan fenomenlerdir, yahut da onun doğrudan doğruya olan başarıları veya onların neticeleridir. Fakat insan fenomenleri, teknik, sanat, din, ethos, devlet v.s. gibi insan başarıları ile ortaya çıkarlar. Bu fenomen ve başarıların taşıyıcısı, insanın varlığıdır; yani bunlarsız insan mevcut olamazdı. Bu sebepten dolayı bu başarı ve fenomenlere, Nietzsche'nin bir tâbiri ile, insanın "mevcudiyet şartları" adını veriyoruz. Zira bunlar, insanın bulunduğu hiçbir yerde, o, ne kadar primitiv yahut çok inkişaf etmiş olursa olsun, eksik değildirler. Bu başarılar arasında ancak bir seviye farkı bulunabilir; fakat onların eksik olmaları imkânsızdır.

Bütün bu fenomen ve başarıları, insan bütünlüğü ile iştirak eder; bu sebepten dolayı, bu fenomen ve başarılar, tecrit edilmiş, havada duran bir *Geist*'m, yahut insanın herhangi bir kabiliyetinin bir işi değildirler. Böyle bir teori, ancak bir Geist metafiziğinin, yahut gelişme psikolojisinin

veyahut da biolojist bir antropolojinin bir peşin hükmü olabilir. Bütün bu teoriler, insanı, *konkret* varlık münasebetlerinden çözüyorlar ve herşeyi *Geist* kavramından yahut psikolojik veya biolojik kavramlardan çıkarmağa çalışıyorlar.

Ontolojik temellere dayanan antropoloji, hiçbir konstruktion'dan ve ya hususî bir peşin hükümden hareket etmez; bunun yerine o, bugün karşılaştığımız insanı, tarihte rastladığımız insanın kendisini, gözönünde bulundurur; yani onu, bio-psişik *konkret bir bütün*, yukarıda sayılan başarıların ve fenomenlerin taşıyıcısı olarak ele alır. Çünkü eğer *konkret* insan ve onun varlık bütünündeki yeri, anlaşılacak ve onun tabiatı kavranmak isteniyorsa, bu takdirde onun varlık bütünlüğü parçalanmamalıdır.

Ontolojik temellere dayanan antropoloji için, Üxküll ile başhyan ve Konrad Lorenz ile bir davranış biolojisi olarak gelişen hayvan biolojisi örnek olabilir. Bu yeni bioloji de, aynı şekilde, hayvanın ne psişik, ne de organik varlığından hareket eder; bunun yerine o, temelini hayvanın *konkret* varlık bütününde bulan davranışlardan ve başarılarından hareket eder. Fakat mukayeseli bir psikoloji olan hayvan psikolojisi, hâlâ eski tarzda antropomorf olarak hareket etmektedir. Hayvan psikolojisinde yapılan bu antropomorfizm'in nasıl çürük bir temele dayandığımız, Konrad Lorenz yaptığı araştırmalarla açık bir şekilde göstermiştir.

Bugünün antropolojisi, Üxküll'den ve davranış biolojisinden pek çok şeyler öğrenmek zorundadır; ve gerçekten çok şey öğrenmiştir de. Böylece Üxküll yalnız modern biolojinin değil, aynı zamanda ontolojik temellere dayanan antropolojinin de kurucusu olmuştur. Zira ontolojik temellere dayanan antropoloji de, bundan ne eksik, ne de fazla olan bir görüş tarzına ihtiyaç gösterir. Bu görüş tarzına göre, insanın varlık yapısına giden yolun giriş kapısı, ne ruhî ve bedenî sahada, ne de Scheler'in zannettiği gibi *Geist* tarafındadır; bu kapı, insanın *konkret* bütünlüğünde ve temelini bu *konkret* varlık bütünlüğünde bulan başarı ve fenomenlerdedir. Aynı şekilde, bugünkü biolojide de, Köhler zamanında yapıldığı gibi — meselâ hayvanlarda zekâ yahut muayyen vasıtaları kullanma kabiliyetini araştırmada olduğu gibi — analogilerden hareket etmekten vazgeçilmiştir.

Bugün artık, antropolojinin, hayvanla insan arasındaki mahiyet farkını göstermek için, hiçbir endişeye kapılmasına lüzum yoktur. Çünkü antropomorf bir peşin hükümden hareket etmedikçe, hayvana ne bilgi, ne dil, ne inanma, ne bir ethos, aktivlik, hür hareket etme, önceden gör-

me, önceden tâyin etme, sanat ve sanatkârca faaliyetler, ne de bir teknik, mevcut başarıların yahut yapılmış ve edinilmiş tecrübelerin nesilden nesle devredilmesi atfedilebilir. Bütün bunlar, tarihîliği ve dili şart koşarlar. Hayvanda tarihîlik ve dil olmayınca, bütün bunların bulunmasına da imkân yoktur.

O halde, ontolojik temellere dayanan felsefî antropolojinin kendine örnek edindiği davranış biyolojisi, nasıl analogilere dayanarak, hayvanda insanî şeyler görmüyorsa, bu antropoloji de, hiçbir suretle insanı hayvanlaştırılmaz.

Çünkü insan, ne sadece biyolojik, ne de sadece ruhî bir varlık, yahut *Geist* varlığıdır. Aksine o, bio-psişik bir bütündür, Fakat bunun mânası, biyolojik ve psikolojik araştırmaların lüzumsuz olduğunu iddia etmek değildir; fakat bu ilimlerin salâhiyetlerinin sınırlandırılması demektir. İnsan, bir bütün olarak ele alındığı zamandır ki, antropolojinin işi başlar; ve antropoloji, psikolojinin veya insanı tetkik eden herhangi bir ilmin yerine geçecek (ersatz) bir ilim de değildir; o yepyeni felsefî bir ilimdir. Onun vazifesi, insan fenomen ve başarılarını tespit ve tahlil etmek, buradaki problemleri araştırmaktır; onun gayesi ise, insana, onun başarılar ve fenomenler bütününe yeni bir ışık getirmektir.

Ontolojik esaslara dayanan felsefi antropolojinin araştırmaları, sadece insan fenomenleri ve başarılarının tahlili ile bitmez; o, ikinci bir bölümde, “*konkret* insan ve *konkret* hayvandaki zıt fenomenleri” de ele alır. Bu zıt fenomenlerin tahlilinde ne kadar derinleşilirse, insan tabiatı, kendisine zıt olan hayvanın karşısında, o kadar açığa ve ışığa çıkar.

III.

Bitirirken şuna da işaret edelim: insan başarılarının şaşılacak bir hususiyeti vardır; insan tarafından ortaya konulan bu başarılar, tekrar insana tesir ediyorlar ve ona yeni bir şekil veriyorlar; hattâ onu bozabiliyorlar. Bu tesir artık başarıların nevine göre değişik bir şekilde olup bitiyor.

Bütün insan başarılarının *Geist*'in mahsulü olduğunu iddia eden muayyen bir görüş de bu başarıların bütününe, “*objektiv Geist*” adını veriyor; ve hepsini birden açık bir kavram olmıyan “kültür” tâbiri ile ifade etmek istiyor. Fakat bu, çok defa “tarih felsefesi” adı verilen, “tarihî varlık-sahasının ontolojisi” ne aittir. Tarihî varlık-sahasının ontolojisinin problemleri ile antropolojinin problemlerinin birbiri içine girmesi, şaş-

lacak bir şey değildir. Çünkü her ikisi de aynı problemin başka başka taraflarını ele almaktadırlar.

Son zamanlarda Amerikada empirik temellere dayanan ve “cultural anthropology” adını alan yeni bir tarih felsefesi ortaya çıkmıştır. Bu tarih felsefesinin felsefî antropoloji ile doğrudan doğruya bir ilgisi yoktur. Bununla beraber “cultural anthropology” geniş mânası ile bir antropoloji sayılabilir; ve o, başlangıçta anahatlarını çizdiğimiz üç görüşe zıt bir yol tutar. Çünkü “cultural anthropology” doğrudan doğruya insan fenomenlerinden hareket eder; hayvan fenomenleri ile de ilgilenmez. Fakat “cultural anthropology” nin araştırmalarında insan fenomenlerinde kalması ve hayvanlara antropomorf bir gözle bakmaması bu araştırma yolunun müspet olan tarafıdır¹.

---

¹ Henüz başka bir yerde yayımlanmamış olan bu yazı, Eylül 1958 de, Venedik'te yapılan XII. Milletlerarası Felsefe Kongresi için Almanca olarak hazırlanmış olan tebliğin tercümesidir.